

ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้
และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ
Landscape Architecture of Thai Temples,
and Buddhist Integrated Learning and Health Promotion

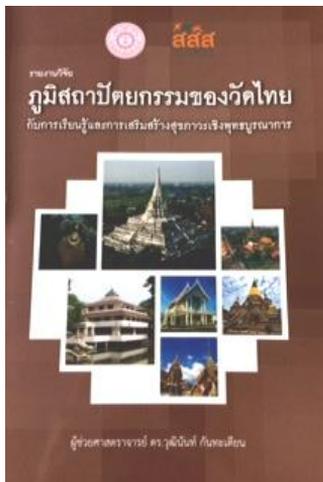
อัญชลิตา สุวรรณะชญ

Unchalita Suvarnajata

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศาสนากับการพัฒนา
คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

Doctor of Philosophy Program in Religion and Development,
Faculty of Social Sciences and Humanities, Mahidol University

Corresponding Author, Email: unchalita@hotmail.com

บทวิจารณ์หนังสือ

ผู้เขียน: วุฒินันท์ กันทะเตียน

จำนวนหน้า: 108

ปีที่พิมพ์: 2560

ครั้งที่พิมพ์: 1

สถานที่พิมพ์: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
สร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

บทนำ

ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย
กับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุข
ภาวะเชิงพุทธบูรณาการเป็นผลงาน
การวิจัยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

วุฒินันท์ กันทะเตียน ภาควิชา
มนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล โดย
ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการ
เสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ตาม

แนวพระพุทธศาสนา สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและสำนักสนับสนุนสุขภาพองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) โดยมีที่ปรึกษา คือ พระราชวรมณี (พล อากาศโร, ดร.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและพระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทธิชัย อากาศโร, ดร.) ผู้จัดการโครงการเสริมสร้างสุขภาพและการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

หนังสือเล่มนี้เป็นรายงานการวิจัยที่เสนอมุมมองใหม่ของการก่อสร้างวัดที่ต้องอาศัยความรู้ทางภูมิสถาปัตยกรรมในการจัดการพื้นที่ของวัด วัตถุประสงค์ของการวิจัยมี 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิด โครงสร้างและลักษณะของวัดในสมัยพุทธกาล 2) เพื่อศึกษาโครงสร้างและลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย และ 3) เพื่อวิเคราะห์ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการสร้างเสริมสุขภาพเชิงพุทธบูรณาการ การก่อสร้างวัดต้องอาศัยความรู้ทางภูมิสถาปัตยกรรมในการจัดการพื้นที่ของวัด 3 ด้าน คือ 1) พื้นที่ทางกายภาพ 2) พื้นที่ทางสังคม และ 3) พื้นที่ทางจิตวิญญาณ ประกอบกับหลักการและการจัดวางแผนผังวัดตามคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ได้แก่

พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์สำคัญที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเอกสารประวัติศาสตร์ บทความวิชาการและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย โดยเริ่มจากการศึกษาแนวคิด โครงสร้างและลักษณะของวัดในสมัยพุทธกาล อาทิ วัดเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี วัดบุพพาราม เมืองสาวัตถี วัดนิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์ วัดโฆสิตาราม เมืองโกสัมพี วัดอัมพปาลีวัน แคว้นวัชชี วัดในสมัยพุทธกาลเหล่านี้เป็นที่พักหรือเสนาสนะตามหลักสัปปายะ 7 หรือความเป็นสัปปายะสถานตามหลักพุทธศาสนาที่สนับสนุนต่อการปฏิบัติธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์, 2546) ซึ่งจำแนกไว้ 7 อย่าง อาทิ สถานที่ อาหาร ผู้ร่วมทำกิจกรรม ภูมิอากาศ

เมื่อกล่าวถึงคำว่า ภูมิสถาปัตยกรรม โดยทั่วไปมักจะนึกถึงการจัดการภูมิทัศน์ การปรับแต่งพื้นที่หรือการจัดสวนเพื่อประโยชน์ใช้สอยหรือสุนทรีย์ตามหลักวิชาการของสถาปนิกหรือนักจัดสวน การก่อสร้างวัดโดยอาศัยความรู้ทางภูมิสถาปัตยกรรมในการจัดการพื้นที่ของวัดทั้ง 3 ด้านดังกล่าว จึงแตกต่างจากมุมมองทางภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยโดยทั่วไป ซึ่งลักษณะของการ

จัดการพื้นที่ของวัดทั้ง 3 ด้าน จะสนับสนุนและส่งเสริมการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ ได้แก่ การจัดให้มีการเรียนรู้ด้านปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี การอบรมการเรียนการสอนกรรมฐานและการเรียนรู้ประวัติที่มาของกรณีศึกษา จำนวน 5 แห่ง ได้แก่ 1) วัด ภู เข า ท อ ง จั ง ห วัด พระนครศรีอยุธยา 2) วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 3) วัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม 4) วัดญาณเวศกวัน จังหวัดนครปฐม และ 5) เสถียรธรรมสถาน กรุงเทพมหานคร ตลอดจนวัฒนธรรมชุมชน วิถีชุมชน ซึ่งมีบทบาทในการส่งเสริมสุขภาวะทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิต สุขภาวะทางสังคม สุขภาวะทางจิตวิญญาณหรือปัญญา

เนื้อหา

หนังสือเล่มนี้แบ่งเนื้อหาเป็น 6 บท ประกอบด้วยบทที่ 1 บทนำ บทที่ 2 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับกรอบวิเคราะห์ บทที่ 3 แนวคิด โครงสร้าง และลักษณะของวัดในพุทธกาล บทที่ 4 โครงสร้างและลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย บทที่ 5 วิเคราะห์ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย กับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการจาก

กรณีศึกษา และบทที่ 6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

บทที่ 1 กล่าวถึงการสร้างวัดไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีความเห็นว่า แต่เดิมนั้นการสร้างวัดไทย จะมีเจดีย์เป็นศูนย์กลางก่อน แล้วจึงสร้างสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ จนมีองค์ประกอบที่เรียกว่า วัด แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) วัดพุทธเจดีย์ และ 2) วัดอนุสาวรีย์ ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานเพื่อบรรจุอัฐิครูอาจารย์ผู้เป็นที่เคารพนับถือของมหาชนเป็นพิเศษ การก่อสร้างวัดประเภทวัดอนุสาวรีย์นี้ทำให้เกิดพัฒนาการการสร้างวัดไทยตามเจตนาของผู้สร้างในเวลาต่อมา

คำว่า วัด จากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงรับเวฬุวันหรือสวนไผ่ของพระเจ้าพิมพิสารเป็นสังฆิกาวาส (พุทธรักษ์ ปราบนอก, 2562: 8) หรือเป็นอาวาสที่พักของสงฆ์แห่งแรกในพุทธศาสนา วัดจึงเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา มีองค์ประกอบต่าง ๆ จัดวางตามเขตพื้นที่ 3 ส่วนหลัก คือ พุทธาวาส สังฆาวาสและธรณีสงฆ์

ปัจจุบันการออกแบบวัดที่ไม่ใช่การสร้างใหม่ จะคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยที่ไม่ใช่เป็นเพียงที่พักชั่วคราวหรือการใช้เป็นสถานที่หลีกเร้น ปลีกวิเวก

และสถานที่ฝึกพัฒนาตนสำหรับบำเพ็ญภาวนาเท่านั้น หากแต่คำนึงถึงประโยชน์แก่ชุมชนและสังคมมากขึ้น กล่าวคือ นอกจากวัดจะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางชุมชน สถานศึกษา โรงพยาบาล สถานที่พักพิงสำหรับผู้ประสบภัยหรือคนยากไร้อนาถาแล้ว บางวัดยังรับภาระเด็กด้อยโอกาส บำบัดเยียวยาผู้ติดยาเสพติดและฝึกอาชีพเพื่อให้คนเหล่านั้นได้มีอาชีพเมื่อออกไปใช้ชีวิตในสังคม

วัดจึงไม่เพียงแต่เป็นที่พึ่งทางจิตวิญญาณของประชาชนเท่านั้น หากแต่ยังรับภาระหน้าที่ทางสังคม เกิดการผสมผสานประโยชน์ระหว่างวัดและชุมชน ทำให้เห็นคุณค่าของกันและกัน

บทที่ 2 เป็นการทบทวนแนวคิดที่สำคัญ ได้แก่ หลักสัปปายะ 7 หลักการทางภูมิสถาปัตยกรรม เกณฑ์พิจารณาคุณค่าตามหลักสถาปัตยกรรม เพื่อนำไปใช้ในการวิเคราะห์และสังเคราะห์การจัดการพื้นที่ของวัด 3 ด้าน คือ 1) พื้นที่ทางกายภาพ 2) พื้นที่ทางสังคม และ 3) พื้นที่ทางจิตวิญญาณ

หลักการของสัปปายะ 7 แสดงให้เห็นถึงลักษณะของวัดที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม ทั้งในลักษณะพื้นที่ทางกายภาพ ได้แก่ สงบสงัด สะดวก สามารถ สมดุล ซึ่งนอกจากปัจจัยภายนอกแล้ว ยังต้องประกอบด้วย

ปัจจัยภายในส่วนบุคคลของผู้ปฏิบัติที่ต้องมีความพร้อมด้านกายและใจที่เหมาะสมแก่การใช้ชีวิตภายในวัด ได้แก่ ศรัทธา สุขภาพ ศิลสมบัติ หมั่นขจัดอกุศล มุ่งผลดีทุกข

ส่วน หลักการทางภูมิสถาปัตยกรรมเป็นศาสตร์และศิลป์ที่วัดต้องคำนึงถึงหลักการจัดการพื้นที่สีเขียวเป็นองค์ประกอบสำคัญ ทำให้เกิดประโยชน์ใช้สอยที่ประสานสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ อำนวยความสะดวกสบาย และให้ความร่มรื่นแก่ผู้ใช้

หลักสถาปัตยกรรมจะเกี่ยวข้องกับการจัดวางแผนผังวัด แสดงที่ตั้งของอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่กำหนดขนาดและสัดส่วนที่อาจประมาณหรือวัดสอบได้ ในที่นี้ใช้เกณฑ์พิจารณาคุณค่าทางสถาปัตยกรรม 3 ประการ ของเซอร์ เฮนรี วูดตัน (Sir Henry Woodton) ได้แก่ 1) ประโยชน์ใช้สอยของผู้ใช้ 2) ความมั่นคงของสิ่งก่อสร้าง 3) ความพึงใจของผู้พบเห็นตามความพอเหมาะพอดี

ในมุมมองแบบมิตองค์รวม พื้นที่ทางกายภาพ หมายถึง พื้นที่และบริเวณวัดทั้งหมด ทั้งพื้นที่ว่างเปล่า พื้นที่สีเขียวโดยธรรมชาติและที่สร้างขึ้นใหม่ รวมทั้งต้นไม้และการจัดภูมิทัศน์ภายในบริเวณวัดทั้งหมด ส่วนพื้นที่ทางสังคม หมายถึง พื้นที่ที่ชุมชน

สังคม ส่วนราชการ สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่วัดร่วมกันได้ตามประเพณี พิธีกรรมในวิถีชีวิตชาวพุทธ ตั้งแต่เกิดจนตาย รวมถึงเป็นพื้นที่จัดกิจกรรมทางสังคมในระดับชุมชน ระดับท้องถิ่นและระดับชาติ พื้นที่ทางจิตวิญญาณ หมายถึง พื้นที่ภายในจิตใจของปัจเจกบุคคลที่เอื้อหรือส่งเสริมให้เกิดสุขภาวะอีกทั้ง 3 มิติด้วย

บทที่ 3 กล่าวถึงแนวคิด โครงสร้างและลักษณะของวัดในสมัยพุทธกาล ได้แก่ วัดเวฬุวัน วัดเชตวัน วัดบุพพาราม วัดนิโครธาราม วัดโฆสิตาราม วัดอัมพปาลีวัน โดยวิเคราะห์ว่าวัดเหล่านั้นมีพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณอย่างไร ซึ่งพบว่า พื้นที่ทางกายภาพของวัดในสมัยพุทธกาลเป็นพื้นที่ตามธรรมชาติ ยึดหลักการใช้สอยประโยชน์เป็นที่ตั้ง เป็นมิติที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาจิตและปัญญา ส่วนพื้นที่ทางสังคมของวัดในพุทธกาลเป็นพื้นที่เปิดหรือพื้นที่สาธารณะอย่างเด่นชัด ทุกคนสามารถจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมพุทธศาสนาร่วมกันได้อย่างเท่าเทียมกันทั้งบุรุษและสตรี และเสมอภาคกันทุกคนทุกชนชั้น สำหรับพื้นที่ทางจิตวิญญาณหรือปัญญาเป็นเป้าหมายหลักของวัดในพุทธกาล เป็นพื้นที่ทาง

นามธรรมสำหรับผู้ปฏิบัติที่หวังหลุดพ้นจากกิเลส

บทที่ 4 เป็นการทบทวน โครงสร้างและลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย ตั้งแต่การเกิดวัดในประเทศไทย การวางผังของวัดไทย ช่วงพุทธกาลและช่วงหลังพุทธกาล แพนผังวัดตามคติจักรวาลแบบพราหมณ์-ฮินดูและแบบพุทธศาสนา การใช้ประโยชน์จากวัด การปรับแต่งภูมิทัศน์ของวัดไทยในปัจจุบัน ในเบื้องต้นสรุปว่า การส่งเสริมให้วัดมีลักษณะที่น่าพึงใจทั้งผู้อยู่และผู้เข้าวัด มีเกณฑ์พิจารณา 7 มิติ คือ 1) มิติด้านภูมิสถาปัตย์ 2) มิติด้านนิเวศวิทยา 3) มิติด้านสุนทรียะ 4) มิติด้านปูชนียะ 5) มิติด้านปสาทนิยะ 6) มิติด้านความศักดิ์สิทธิ์ 7) มิติด้านศรัทธา เมื่อวิเคราะห์ทั้ง 7 มิติดังกล่าว พบว่าพื้นที่ทางกายภาพ หมายถึงองค์ประกอบทั้งหมดภายในวัดที่มองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ทั้งกลุ่มอาคารพื้นที่โล่ง พื้นที่สีเขียว ทำเลที่ตั้ง ระบบนิเวศ รวมถึงสุขลักษณะอื่น ๆ ส่วนพื้นที่ทางสังคมสะท้อนจากประโยชน์ใช้สอย การทำให้วัดเป็นพื้นที่เปิดสำหรับทุกคนทุกกลุ่มโดยไม่จำกัดเชื้อชาติศาสนา เป็นศูนย์กลางทางสังคมและวัฒนธรรมในมิต้องค์รวม วัดมีองค์ประกอบตามหลักสัปปายะ อันนำไปสู่ศาสนสถานี่ควรแก่การเคารพ

บูชา ศรัทธาเลื่อมใส มั่นใจในความศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ทางจิตวิญญาณหรือปัญญา มีลักษณะส่งเสริมสุนทรียะให้เกิดกุศลเจตนา เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และสำคัญ อาทิ มีปูชนียบุคคล ปูชนียวัตถุ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ พระสงฆ์ผู้นำที่เป็นที่เคารพศรัทธา ทั้งในทางวิชาการและปฏิบัติสาส์นอาจารย์วัตร ดังนั้น วัดจึงเป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณหรือปัญญา อย่างเป็นรูปธรรม

บทที่ 5 เป็นการวิเคราะห์ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการจากกรณีศึกษา จำนวน 4 วัด ได้แก่ 1) วัดภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 2) วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 3) วัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม 4) วัดญาณเวศกวัน จังหวัดนครปฐม และเสถียรธรรมสถาน กรุงเทพมหานคร โดยแบ่งการวิเคราะห์พื้นที่ของวัดกรณีศึกษากับการเรียนรู้ออกเป็น 3 พื้นที่ คือ พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณหรือปัญญา และแบ่งการวิเคราะห์พื้นที่ของวัดกรณีศึกษากับการเสริมสร้างสุขภาวะออกเป็น 3 พื้นที่เช่นเดียวกัน วัดกรณีศึกษาแต่ละวัดมีลักษณะพื้นที่ด้านการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะแตกต่างกันตามลักษณะที่แตกต่างกันของแต่ละวัดกรณีศึกษา ทั้งพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่

ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณหรือปัญญา

บทที่ 6 เป็นการสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ใน 2 ประเด็นหลัก คือ 1) ประเด็นด้านการเรียนรู้ 2) ประเด็นด้านการส่งเสริมสุขภาวะ และมีข้อเสนอแนะโดยสรุปได้ดังนี้

จากการศึกษาแนวคิดโครงสร้างและลักษณะของวัดในสมัยพุทธกาล พบว่า พื้นที่ทางกายภาพของวัดในสมัยพุทธกาลไม่มีความโดดเด่นของสิ่งปลูกสร้าง ใช้เป็นเสนาสนะตามพระวินัยเท่านั้น ส่วนพื้นที่ทางสังคมของวัดในสมัยพุทธกาลเป็นพื้นที่สาธารณะอย่างเด่นชัด เป็นพื้นที่เปิดให้ทุกคนสามารถจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมพุทธศาสนาร่วมกันได้อย่างเท่าเทียม ทั้งบุรุษและสตรี และเสมอภาคกันทุกคนทุกชนชั้น อาทิ วัดบุพพารามเป็นวัดแรกในพุทธศาสนาที่สตรีสร้างถวายและอุปถัมภ์ พระสงฆ์สาวก วัดนิโครธารามเป็นที่ประทับและแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ ทำให้เกิดพุทธบัญญัติต่าง ๆ ด้านพื้นที่ทางจิตวิญญาณของวัดในสมัยพุทธกาลเน้นหลักสัปปายะและประโยชน์ใช้สอยเพื่อเป็นแหล่งลดละกิเลส (ปทานาราม) และเป็นเขตพัฒนาหรือเจริญกุศล (ภาวนาราม)

โครงสร้างและลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยหลังพุทธกาล

โดยเฉพาะภายหลังจากที่ได้รับอิทธิพลจากลังกา พบว่า การสร้างวัดไทยมีลักษณะผสมผสานจากคติจักรวาลแบบพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนา มีองค์ประกอบตามแผนผังและจัดวางตามเขตพื้นที่พุทธาวาส สังฆาวาสและธรณีสงฆ์เป็นหลัก แต่ในปัจจุบันการสร้างวัดไทยเน้นที่ประโยชน์ใช้สอยและเน้นภูมิทัศน์ที่ส่งเสริมให้วัดเกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม

การสรุปผลการวิจัยในประเด็นด้านการเรียนรู้ จากการวิเคราะห์พื้นที่ทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณของวัดกรณีศึกษา จำนวน 4 วัด ได้แก่ วัดภูเขาทอง วัดใหญ่ชัยมงคล วัดไร่ขิง วัดญาณเวศกวันและเสถียรธรรมสถาน พบว่า แต่ละวัดสนับสนุนและส่งเสริมการเรียนรู้ในด้านที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับการบริหารจัดการของแต่ละวัด ความพร้อมของบุคลากรและปัจจัยสนับสนุนด้านอื่น ๆ ดังนี้

วัดที่มีพื้นที่ทางกายภาพเป็นจุดเด่นทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ วัดภูเขาทองและวัดใหญ่ชัยมงคลสนับสนุนและส่งเสริมการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ วิถีกรรมของพระมหากษัตริย์ ทำให้กลายเป็นศูนย์รวมกิจกรรมทางสังคมและแหล่งฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น

วัดที่มีพระพุทธรูปสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ วัดไร่ขิง สนับสนุนและส่งเสริมการเรียนรู้ด้านการศึกษาในระบบ อาทิ โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์ ทำให้ขยายพื้นที่ทางสังคมได้กว้างขวางขึ้น องค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ สามารถใช้พื้นที่อาคารและสิ่งปลูกสร้างของวัดได้ ทำให้กลายเป็นศูนย์รวมของชุมชนและแหล่งฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน

วัดญาณเวศกวันมีพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณที่สนับสนุนและส่งเสริมการเรียนรู้โดยผ่านบุคลากรของวัดเป็นหลัก ไม่เน้นการเรียนรู้เชิงระบบหรือการเรียนรู้ด้านปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี แต่ให้การเรียนรู้ทางปัญญาในทุกกิจกรรมของวัด นับตั้งแต่การฉันภัตตาหารเช้า-เพล การบรรยายธรรมตาม คัมภีร์พุทธศาสนาและกิจกรรมอบรมบรรยายอื่น ๆ ส่งเสริมการเรียนรู้ทางปัญญาและการเรียนรู้ทางวิชาการตามหลักพุทธศาสนา

เสถียรธรรมสถานเป็นพุทธศาสนสถานที่มีการจัดภูมิทัศน์ตามหลักการทางภูมิสถาปัตยกรรม โดยคำนึงถึงการจัดพื้นที่สีเขียวเป็นองค์ประกอบสำคัญ ทำให้เกิดประโยชน์ใช้สอยที่ประสานสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมตาม

ธรรมชาติ อำนวยความสะดวกสบาย และให้ความร่มรื่นแก่ผู้ใช้ สนับสนุน และส่งเสริมการเรียนรู้ชีวิตและชุมชน ผ่านกิจกรรมทางสังคม

การสรุปผลการวิจัยในประเด็น ด้านการส่งเสริมสุขภาวะ จากการวิเคราะห์ลักษณะการจัดการพื้นที่ของ วัดทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคม และพื้นที่ทางจิตวิญญาณนั้น มีบทบาทในการส่งเสริมสุขภาวะทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิต สุขภาวะทางสังคม สุขภาวะทางจิตวิญญาณหรือปัญญา สรุปได้ดังนี้

สุขภาวะทางกาย หมายถึง ความรู้สึกผ่อนคลาย สบายกาย ปลอดภัย

สุขภาวะทางจิต หมายถึง ภาวะที่จิตใจปลอดโปร่ง ไม่เครียด สบายใจ

สุขภาวะทางสังคม หรือ ความรู้สึกมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการของวัด หมายถึง การใช้ประโยชน์โดยองค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และอื่น ๆ

สุขภาวะทางจิตวิญญาณหรือปัญญา หมายถึง ภาวะทางจิตวิญญาณหรือปัญญาที่หนุนให้คุณธรรมนำให้เกิดความเข้าใจแก่นสารของชีวิตทั้งชีวิตฝ่ายโลกและชีวิตฝ่ายธรรม

พื้นที่ทั้ง 3 มีลักษณะเกี่ยวพันกันและกันจึงก่อให้เกิดสุขภาวะหรือมีลักษณะการทำงานเชิงบูรณาการ กล่าวคือ เมื่อพื้นที่ที่มีความพร้อม ผู้ใช้จึงจะสามารถนำศักยภาพของพื้นที่นั้น ๆ มาใช้ประโยชน์ได้ ยกตัวอย่าง พื้นที่ที่มีความร่มรื่น เป็นสวนป่า ควรจัดแบ่งเป็นพื้นที่สำหรับเดินจงกรม ปฏิบัติสมาธิภาวนา พื้นที่ว่างหรือพื้นที่เปิด จัดเป็นสวนสาธารณะ ลานโล่ง หรือศาลา จัดเป็นพื้นที่ฟังธรรมหรือจัดกิจกรรมต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตที่สำคัญ คือ พื้นที่กับการส่งเสริมสุขภาวะต้องมีบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ มีความพร้อม มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส มีความเสียสละ โดยเฉพาะการส่งเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณหรือปัญญา จำเป็นต้องอาศัยบุคลากรที่ประกอบด้วยคุณสมบัติทุกประการ ดังกล่าว

ส่วนข้อเสนอแนะจากการวิจัยนี้ แบ่งออกเป็น 3 แนวทาง ดังนี้

1. แนวทางการพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพเพื่อการเรียนรู้และเสริมสร้างสุขภาวะ ได้แก่ การดำรงความเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ อนุรักษ์พื้นที่โบราณสถาน รักษาสภาพพื้นที่ตามธรรมชาติให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย ปรับภูมิทัศน์ เพิ่มพื้นที่สีเขียว กำหนดเขตปลอดภัย รักษาความ

สะอาดของพื้นที่ให้ถูกสุขลักษณะ ส่งเสริมรักษาสิ่งแวดล้อมและใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า จัดสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างเหมาะสมและพอเพียง ประหยัดพลังงานและวางแผนทางการจัดการพลังงานทางเลือก

2. แนวทางการพัฒนาพื้นที่ทางสังคมเพื่อการเรียนรู้และเสริมสร้างสุขภาพ ได้แก่ การจัดกิจกรรมในพื้นที่อย่างเหมาะสมเพื่อสนับสนุนกิจกรรมทางธรรม เอื้อประโยชน์แก่ชุมชน หน่วยงาน สถาบัน อย่างเป็นกัลยาณมิตร จัดกิจกรรม โครงการเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้และสุขภาพชุมชน ทำให้พื้นที่มีความปลอดภัยและกำหนดสัดส่วนพื้นที่ใช้สอยประโยชน์อย่างชัดเจน จัดพื้นที่ปลอดภัยสำหรับจัดเก็บทรัพย์สินของวัดและจัดเจ้าหน้าที่ดูแลอย่างเพียงพอและต่อเนื่อง

3. แนวทางการพัฒนาพื้นที่ทางจิตวิญญาณเพื่อการเรียนรู้และเสริมสร้างสุขภาพ ได้แก่ จัดพื้นที่เป็นสัดส่วนสำหรับการศึกษาด้านปริยัติปฏิบัติสมถภาวนา วิปัสสนาภาวนา จัดองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในพื้นที่ภายในพระอุโบสถ วิหาร ศาลา ลานโล่งหรือพื้นที่ว่าง ที่สงบวิเวก จัดทำปฏิทินกิจกรรมต่าง ๆ ให้ชัดเจน จัดภูมิทัศน์ให้มีสีเขียวและสิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสม

เตรียมความพร้อมด้านบุคลากร ผู้นำทางจิตวิญญาณหรือปัญญาอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมจากผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่ การพัฒนาวัดต้องคำนึงถึงองค์ประกอบของศาสนาให้ครอบคลุมทั้ง 4 ด้าน คือ 1) ศาสนบุคคล 2) ศาสนธรรม 3) ศาสนวัตถุ และ 4) ศาสนพิธี ในการสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์ต้องตั้งอยู่ในกุศลหรือเป็นคนดี ซึ่งควรพิจารณาทั้งผู้สร้าง ผู้ออกแบบ คนงาน ชุมชนและเจ้าอาวาส ลำดับความสำคัญของการพัฒนาพื้นที่วัดให้เป็นไปเพื่อทัสสนานุตริยะและสัมมาทิฏฐิ ให้มีความสำคัญกับประชาชนหรือชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากวัด ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมที่เหมาะสมและลงตัว

บทวิจารณ์

ผู้เขียนเห็นว่า หนังสือเล่มนี้โดยภาพรวมได้เปิดมุมมองใหม่ของการศึกษาสถาปัตยกรรมของวัดไทยอย่างร่วมสมัย กล่าวคือ มีการอ้างอิงความรู้ทางภูมิสถาปัตยกรรม ทั้งในเชิงโครงสร้างและการจัดการพื้นที่ของวัด ทำให้ผู้อ่านสามารถเห็นภาพการจัดการพื้นที่ของวัดอย่างเป็นรูปธรรมทั้ง 3 ด้าน คือ พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันผู้วิจัยได้อ้างอิงหลักการ

ทางพุทธศาสนา คือ สัปายะ 7 ซึ่งเป็นหลักในการสร้างสัปายะสถานทีสนับสนุนต่อการปฏิบัติธรรม เชื่อมโยงกับลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย นับตั้งแต่มีการเริ่มต้นสร้างวัดในประเทศไทยและการวางผังของวัดไทยกับคติทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยและสังคมไทย เริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงในปัจจุบันสรุปได้ว่า คติการสร้างวัดในประเทศไทย นิยมวางแผนผังของวัดตามคติจักรวาล แบบพราหมณ์-ฮินดูผสมผสานกับคติทางพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน กล่าวคือ การวางแผนผังวัดเหมือนการจำลองจักรวาลมาไว้ในโลกมนุษย์ โดยยึดพระเจดีย์หรือพระอุโบสถเป็นแกนกลางแทนเขาพระสุเมรุตามคติความเชื่อเกี่ยวกับโลกสี่ฐานในศาสนาฮินดู เรื่องไตรภูมิหรือไตรโลกและคติความเชื่อเกี่ยวกับโลกสี่ฐานแบบพุทธศาสนาที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล เป็นวิมานที่สถิตของเหล่าเทวดาและเป็นที่สถิตของพระพรหมตามคติพราหมณ์ (แม่ชีวิมุตติยา, 2557) ซึ่งในพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงของพระมหากษัตริย์ราชที่ 1 ที่ทรงรวบรวมจากคัมภีร์ในพุทธศาสนาก็มีเนื้อหาเกี่ยวกับโลกสี่ฐานซึ่งแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ กามภูมิ 11 รูปภูมิ 16 และอรุภูมิ 4 เกี่ยวข้องกับคติ

ความเชื่อของชาวไทย อาทิ เรื่องนรกสวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด ทวีปทั้งสี่ พระศรีอริยเมตไตรย (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2543: 11)

ผลการวิจัยสรุปว่า การจัดการพื้นที่ของวัดทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณ มีลักษณะเกี่ยวพันกันและกัน และส่งเสริมสุขภาวะทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิต สุขภาวะทางสังคม สุขภาวะทางจิตวิญญาณหรือปัญญา

ผู้เขียนมีความเห็นเพิ่มเติมว่าการจัดการพื้นที่ของวัดทั้ง 3 ด้าน ไม่เพียงแต่จะเกี่ยวพันกันและกัน และส่งเสริมต่อสุขภาวะทั้ง 4 ด้านดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ยังสนับสนุนการพัฒนาคนุชย์ตามแนวทางของพุทธศาสนาทั้ง 4 ด้านอีกด้วย (ศรีคำ บัวโรย, 2559: 8-9) ได้แก่

1. พัฒนากาย (Physical Development) หมายถึง ทำให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคหรือกายภาวณา ในทางพุทธศาสนาเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพตลอดจนการรู้จักใช้ปัจจัย 4 อย่างถูกต้อง

2. พัฒนาสังคม (Social Development) หมายถึง การพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคมกับสิ่งแวดล้อม

ทางสังคมกับเพื่อนมนุษย์อย่างเกื้อกูลกัน เป็นประโยชน์ ประกอบสัมมาชีพ หรือศีลภาวนา

3. พัฒนาการอารมณ์ (Emotional Development) หมายถึง การพัฒนาทางด้านจิตใจ ในทางที่ดี จิตใจมีคุณธรรม เมตตา กรุณา ความกตัญญู กตเวทิตีริโอ ตตปปะ หรือจิตภาวนา ประกอบด้วยการฝึกฝนจิตเพื่อให้เกิดคุณภาพจิตเป็นผู้มีคุณธรรม มีความเข้มแข็งของจิต มีความอดทน มีสติ มีสุขภาพจิตดี สดชื่น เบิกบาน ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ และการศึกษาจิต คือ ภาวนา ทมะ สิกขา เพื่อพัฒนาจิตให้มีสมาธิ รู้จักการสำรวจจิตเพื่อให้เกิดปัญญา

4. พัฒนาศักยภาพปัญญา (Intellectual Development) หมายถึง การพัฒนาความรู้ ความคิด ความเข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริง โดยไม่มีอคติ สามารถพิจารณาวินิจฉัยปัญหาอย่างไม่เอนเอียง นำความรู้ ความคิดมาประยุกต์ในการแก้ปัญหา และสร้างสรรค์ในการบริหารจัดการต่าง ๆ ตลอดจนทำให้จิตใจของตนเป็นอิสระเหนือการกระทบกระทั่งของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และรู้เท่าทันธรรมดาโลกและชีวิตหรือที่เรียกว่า ปัญญาภาวนา

การพัฒนาคนมนุษย์ตามแนวทางของพุทธศาสนาทั้ง 4 ด้านนี้เทียบเคียงได้กับหลักจิตวิทยาของคาร์อล รัฟ (Carol Ryff) ที่อธิบายมิติสุขภาวะ (Dimensions of Well-being) ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ คือ 1) สุขภาวะทางจิตวิทยา ได้แก่ การยอมรับตนเอง การพัฒนาตนเอง เป้าหมายของชีวิต ความรอบรู้ต่อสิ่งแวดล้อม การรู้จักควบคุมตนเอง (Autonomy) ความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น 2) สุขภาวะทางสังคม ได้แก่ การยอมรับทางสังคม ความต้องการการยอมรับจากสังคม การสนับสนุนทางสังคม บุรณาการทางสังคม 3) สุขภาวะทางอารมณ์ ได้แก่ อารมณ์เชิงบวก อารมณ์เชิงลบ ความพึงพอใจในชีวิต ความสุข (Snyder, et al, 2011: 59-62)

ดังนั้น การจัดการพื้นที่ของวัดทั้ง 3 ด้าน ไม่เพียงแต่จะเกื้อหนุนกันและกันในการส่งเสริมต่อสุขภาวะทั้ง 4 ด้านแล้ว ยังสอดคล้องกับมิติสุขภาวะตามหลักจิตวิทยาที่สนับสนุนต่อการพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพุทธศาสนาอีกด้วย ผู้เขียนจึงตั้งคำถามต่อไปว่า ในปัจจุบันกลไกของพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่สร้างปัญญาให้สังคมหรือไม่ อาทิ พระสงฆ์และวัด ตลอดจนชาวพุทธทำหน้าที่สร้างเสริมสุขภาวะอย่างไร ตามธรรมเนียมที่เกิดขึ้น

ขึ้นมาช้านาน เช่น การบวช บทบาทของวัดต่อชุมชน บทบาทของขบวนการชาวพุทธ

สรุป

การปริทัศน์ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการในครั้งนี้ ผู้เขียนได้ข้อสรุปเบื้องต้นว่าการจัดการพื้นที่ของวัดที่มีลักษณะเกี่ยวพันกันและกันทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณ นอกจากจะส่งเสริมสุขภาวะทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิต สุขภาวะทางสังคม สุขภาวะทางจิตวิญญาณหรือปัญญาที่สอดคล้องกับมิติสุขภาวะตามหลักจิตวิทยาแล้ว ยังสนับสนุนต่อการพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพุทธศาสนาที่เน้นการพัฒนามนุษย์ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ กาย สังคม อารมณ์ ปัญญา จึงอาจกล่าวได้ว่า การจัดการพื้นที่ของวัด ทั้งพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณ ย่อมส่งเสริมสุขภาวะแบบองค์รวมและเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนามนุษย์ตามแนวทางพุทธศาสนาอย่างบูรณาการ โดยไ้มนำสู่การใช้วัดเป็นสถานที่ลดละกิเลส (อย่างน้อยก็ชั่วคราว) เปลี่ยนจากการที่คนส่วนใหญ่ไปวัดเพื่อหาที่พึ่งของกิเลส

หรือเพื่อเพิ่มพูนกิเลสอย่างในปัจจุบัน (วิจารณ์ พานิช, 2561) สอดคล้องกับแนวคิดที่ปรากฏในบทความเรื่องพุทธศาสนากับการสร้างเสริมสุขภาวะ ที่เสนอว่า พุทธศาสนาสามารถเอื้อต่อการเสริมสร้างสุขภาวะได้อย่างไรท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีผลต่อความคิด ความเชื่อและวิถีชีวิต ศาสนายังมีความสำคัญและจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์อยู่หรือไม่ เพื่อเชื่อมโยงความเข้าใจระหว่างพุทธศาสนากับสุขภาวะในปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่การเข้ามาของพุทธศาสนาในแผ่นดินไทย เมื่อใด อย่างไร และทำหน้าที่ต่อสังคมไทยอย่างไรบ้าง วิเคราะห์ความเกี่ยวข้องระหว่างแก่นแท้ของพุทธศาสนา คือ หลักธรรมและวินัยที่เป็นแนวทางของการสร้างสุขภาวะในทุกมิติ เน้นความสำคัญของมิติทางปัญญาที่ถือเป็นพื้นฐานของความสุข ทางกาย ทางจิตใจและทางสังคม ทั้งนี้ ปัญญาจะนำให้มองเห็นชีวิตตามความเป็นจริงหรือตามกฎของธรรมชาติและใช้ชีวิตโดยไม่ประมาททั้งในเรื่องความเป็นอยู่ การบริโภคอาหารและการประพฤติปฏิบัติ (มหาวิทยาลัยมหิดล, 2561)

ผู้เขียนเห็นว่า พุทธศาสนายังเป็นหนทางหลักไปสู่การสร้างสุขภาวะไม่ทางใดก็ทางหนึ่งและให้ผลในระดับที่มากน้อยแตกต่างกัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับ

ว่าพุทธศาสนิกชนนับถือพุทธศาสนา
แบบใด โดยไตร่ตรองให้ถึงแก่นแท้ของ
พุทธศาสนา

ลักษณะ	สาระสำคัญ
1. คำสอนและปฏิบัติเป็นกลาง	พุทธศาสนาเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ทั้งในด้านการกระทำและความคิดเห็น ไม่สุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง ให้ความสำคัญวัดถูกกับจิตใจเสมอกัน เน้นดุลยภาพในการปฏิบัติทุกเรื่อง ตั้งแต่การดำเนินชีวิตไปจนถึงการปฏิบัติธรรมขั้นสูง
2. หลักการเป็นสากล	พุทธศาสนาสอนเกี่ยวกับสัจธรรมความจริงที่เป็นกลาง ไม่ขึ้นต่อบุคคล กลุ่ม พวก หมู่เหล่าหรือแม้แต่ตัวพุทธศาสนาเอง เช่น สอนว่าการฆ่าเป็นบาป นี่เป็นสากล ไม่ว่าจะฆ่าใครกลุ่มใดก็เป็นบาป สอนความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา เรียกว่า กฎธรรมชาติของสรรพสิ่ง คือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งนั้น ๆ
3. ยึดถือสาระและรูปแบบ	พุทธศาสนามีธรรมเป็นสาระ คือ เป็นหลักความจริง ซึ่งมีอยู่ตามธรรมดาของมันและมีวินัยเป็นรูปแบบ เป็นระบบ เป็นกติกา ธรรมเป็นเรื่องของบุคคล วินัยเป็นเรื่องของสังคม ธรรมกับวินัยสัมพันธ์กัน ธรรมเป็นที่อิงของวินัย ส่วนวินัยเป็นข้อบังคับแบบแผนของสังคมที่เกื้อกูลการปฏิบัติธรรม
4. เป็นกรรมวาท กิริยวาท วิริยวาท	สอนหลักกรรม คือ หลักที่ถือว่าคนจะชั่ว-คืออยู่ที่การกระทำ (กรรมวาท) กรรมใดที่คนทำแล้วก็เป็นอันทำ (กิริยวาท) และสอนว่าความเพียรมีผลจริง บุคคลพึงทำการด้วยความเพียร (วิริยวาท)
5. เป็นวิภังชวาท	ไม่มองหรือวินิจฉัยความจริงด้านเดียว แต่มองแบบจำแนกแยกแยะครบทุกแง่ทุกมุม ไม่ดิ่งไปด้านใดด้านหนึ่ง ทำที่หรือปฏิบัติกิจต่อสิ่งทั้งหลายของชาวพุทธ เป็นท่าที่ที่มองอะไรอย่างวิเคราะห์และจำแนกแจกแจง ไม่ตัดสินสิ่งต่าง ๆ แบบฟันธงไปด้านเดียว
6. มุ่งอิสรภาพ	ความหลุดพ้นหรืออิสรภาพเป็นทั้งเป้าหมายและหลักการสำคัญของพุทธธรรม พุทธศาสนามุ่งให้คนมีอิสรภาพ โดยฝึกตนที่จะไม่ยึดติดในสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน จนกระทั่งรู้ความจริง

	ชัดแจ้งแล้ว ก็จะมีจิตหลุดพ้นเป็นอิสระ ไม่เป็นทุกข์
7. เป็นศาสนาแห่งปัญญา	พุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาแห่งศรัทธา แต่เป็นศาสนาแห่งปัญญา แม้จะยอมรับความสำคัญของศรัทธา เช่นเดียวกับยอมรับความสำคัญของศีลและสมาธิ แต่ปัญญาคือสุดยอดของธรรมทั้งปวง ปัญญาขั้นสูงสุดคือปัญญารู้เท่าทันสังขารธรรม ที่จะตัดเครื่องผูกมัดไว้กับทุกข์
8. สอนหลักอนัตตา	พุทธศาสนาประกาศหลักสำคัญเกี่ยวกับความจริงของสิ่งทั้งหลายคือ หลักอนัตตา สิ่งทั้งหลายจะให้เป็นไปตามความปรารถนาของเราไม่ได้ เพราะมันดำรงอยู่ตามกฎธรรมดามัน ไม่มีตัวตนคงที่ เช่นสังขาร คือ ชีวิตและร่างกายเป็นตัวอย่าง ผู้ที่เห็นความเป็นอนัตตา คือ ผู้ที่เข้าถึงจุดหมายของพุทธศาสนา
9. มองตามเหตุปัจจัย	พุทธศาสนา มองสิ่งทั้งหลายตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย อนัตตาก็คือหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย สิ่งทั้งหลายไม่มีอะไรมีอยู่เป็นอยู่ตามลำพังตน แต่อิงอาศัยกันและกัน และเป็นไปตามเหตุปัจจัย หลักนี้คืออิทัปปัจจยตาหรือที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท
10. มนุษย์ประเสริฐด้วยการฝึกฝนพัฒนา	มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีศักยภาพที่ฝึกได้และต้องฝึก มนุษย์จะประเสริฐด้วยการฝึก มนุษย์ที่ไม่ฝึกจะต่ำต้อยกว่าสัตว์ในทุกด้าน ชาวพุทธต้องมีโพธิศรัทธา คือ มั่นในศักยภาพที่จะเป็นพุทธะ คือ เป็นผู้ตื่นรู้ได้ด้วยการฝึก มนุษย์ต้องเชื่อมั่นตน ไม่ฝากความหวังไว้กับสิ่งนอกตัว
11. เป็นศาสนาแห่งการศึกษา	ชีวิตที่ดีงาม คือ ชีวิตแห่งการศึกษานบนฐานของมรรคมีองค์ 8 ซึ่งประมวล ลงได้ในการศึกษา 3 ด้าน ได้แก่ ศีล (วาจา การงานและเลี้ยงชีพชอบ) สมาธิ (มีความเพียรพยายาม มีสติและสมาธิที่ชอบ) และปัญญา (ความเห็นและความคิดชอบ) หลักปฏิบัติในพุทธศาสนาจึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า การศึกษาหรือไตรสิกขา
12. ให้ความสำคัญทั้งปัจจัยภายในและภายนอก	จุดเริ่มต้นสำคัญที่นำไปสู่การศึกษาตามหลักมรรคมีองค์ 8 คือ (1) ปัจจัยภายในเฉพาะตัวบุคคล ได้แก่ การรู้จักคิด คิดวิเคราะห์เป็น (เรียกว่า โยนิโสมนสิการ) และ (2) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การมีกัลยาณมิตร มีครูอาจารย์ มีแหล่งความรู้ ฯลฯ ซึ่งให้คำแนะนำและตัวอย่างที่ถูกต้อง (เรียกว่า ปรัตโฆสะ) ทั้งสองอย่างเกื้อกูลกัน
13. ตื่นตัวด้วยความไม่	ก่อนปรินิพพาน พระพุทธองค์ทรงตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายให้ “ยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม” ความไม่ประมาท คือ การไม่ผัดเพี้ยน

ประมาณ	ไม่ละเลย ไม่นิ่งเฉย ไม่เฉื่อยชา มีความกระตือรือร้นในการบำเพ็ญ กิจหน้าที่ ถือว่าเป็นตัวกระตุ้นให้มีการปฏิบัติตามหลักธรรม
14. เห็นทุกข์ เป็นสุข	หรือทุกข์เพื่อเห็น แต่สุขเพื่อเป็น พุทธศาสนามองโลกและชีวิตตาม ความเป็นจริง ทุกข์มีจริง แต่ไม่ใช่เพื่อหลีกเลี่ยง หากแต่ต้องมองทุกข์ ด้วยความรู้เท่าทัน ว่าอะไรคือเหตุ รู้แล้วก็ละเสีย ความรู้นี้จะทำให้ จิตใจปลอดโปร่งเป็นอิสระด้วยปัญญา ไม่มีทุกข์บีบคั้น รู้เท่าทัน ความทุกข์ จึงมีความสุขที่สมบูรณ์
15. มุ่ง ประโยชน์สุข เพื่อมวลชน	การเกิดขึ้นของพุทธศาสนาก็เพื่อประโยชน์สุขของคนหมู่มาก เมื่อ เริ่มส่งสาวกไปประกาศศาสนาพระพุทธองค์ทรงย้ำว่า “เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พหุชน เพื่อความสุขแก่พหุชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก”

ตาราง 1 ลักษณะและสาระสำคัญของพุทธศาสนา

ที่มา: ปรับปรุงจากพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2558)

บรรณานุกรม

นิยะดา เหล่าสุนทร. (2543). *ไตรภูมิพระร่วง: การศึกษาที่มา*. กรุงเทพมหานคร: แม่คำ
ผาง 11.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล
ธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 12. สืบค้นเมื่อ 8 ตุลาคม 2562, จาก
http://www.84000.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=286

_____. (2558). *ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: เจริญดีมั่นคงการ
พิมพ์.

พุทธรักษ์ ปราบนอก. (2562). *การสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของวัดเพื่อการ
ท่องเที่ยวเชิงศาสนา*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

มหาวิทยาลัยมหิดล. (2561). *สุขภาพคนไทย 2561: พุทธศาสนากับการสร้างเสริมสุข
ภาวะ*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 92-117.
สืบค้นเมื่อ 8 ตุลาคม 2562, จาก [https://www.hiso.or.th/hiso/picture
/reportHealth/ThaiHealth2018/thai2018_1.pdf](https://www.hiso.or.th/hiso/picture/reportHealth/ThaiHealth2018/thai2018_1.pdf) และ [https://www.
hiso.or.th/hiso/picture/reportHealth/ThaiHealth2018/
thai2018_24.pdf](https://www.hiso.or.th/hiso/picture/reportHealth/ThaiHealth2018/thai2018_24.pdf)

- แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง). (2557). *จักษวาทที่ปณี: ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- วิจารณ์ พาณิช. (2561). *ชีวิตที่พอเพียง 3276b. คนยุคปัจจุบันและอนาคตไปวัดเพื่ออะไร*. สืบค้นเมื่อ 8 ตุลาคม 2562, จาก <https://www.gotoknow.org/posts/654858>
- วุฒินันท์ กันทะเตียน. (2560). *รายงานวิจัยภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้ และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ*. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและสำนักสนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- ศรีคำ บัวโรย. (2559). *ศาสนศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- Snyder, C. R., et al. (2011). *Positive Psychology: The Scientific and Practical Explorations of Human Strengths*, 2nd ed. Los Angeles: SAGE Publications Inc.